

TÜRK EDEBİYATI

AYLIK FİKİR VE SANAT DERGİSİ

470

VEFATININ 100. YILINDA AHMET MİDHAT EFENDİ

'Memleket çapında ilköğretim muallimi'

Prof. Dr.
M. Orhan Okay

'BİR HÂCE-İ EVVEL'E İHTİYAÇ VARDI,
AHMET MİDHAT BU ROLÜ ÜSTLENDİ'

AHMET MİDHAT EFENDİ HAKKINDA İKİ KİTAP

Seval Şahin

BU İKİ ESER, AHMET MİDHAT HAKKINDA YAZILMIŞ TARAFLI ESERLERDİR KUŞKUSUZ, FAKAT DÖNEMİNDE ONUN YERİNİ BELİRLEME VE ESERLERİ HAKKINDA YAPILACAK ÇALIŞMALAR İÇİN İYİ BİRER KAYNAK NİTELİĞİ TAŞIMAKTADIRLAR.

Ismail Hakkı ve Ali Muzaffer, Midhat Efendi'nin sağlığında onun hakkında birer eser kaleme almışlardır. Bunlardan birincisi romancılığı hakkındadır, diğeri biyografisi. İsmail Hakkı'nın ilk sırada Ahmet Midhat Efendi'nin yer aldığı *On Dördüncü Asrın Türk Muharrirleri* serisi, Osmanlı-Türk edebiyatının önde gelenleri hakkında yazılmış önemli bir seridir. Seri, hem döneme, hem de dönemin edebî anlayışına dair önemli bilgiler içermektedir.

İsmail Hakkı'nın 1892 (1308) yılında yayımlanan kitabını üç bölümde ele almak mümkündür: Roman sanatı ve özellikleri, realizm meselesi ve Ahmet Midhat'ın eserleri. İlkinden başlayalım: İsmail Hakkı'ya göre roman, bir milletin gelişmişlik seviyesiyle eş gider, tabii ahlâkî yönü ağır basmak şartıyla. Sonrasında yazar, roman yazmanın tekniklerinden bahsederek romanın başlangıç, devam ve sonuna dair bilgiler ve örnekler verir. Ancak yaşadığı dönemde bazı romanların toplum karşısında aldıkları vaziyet İsmail Hakkı'yı pek memnun etmez:

"Romanlar zaten cemiyetin tahavvülâtına tâbi olup cemiyetçe vuku bulan terakkiyât ne kadar mütehavvil olursa onlarda da o derece tebeddülât müşâhede olunur (...) Şu kadar ki bu vechle her bir şekli alabilen romanın efkâr-ı umûmiye üzerindeki tesiri tiyatrodan daha ziyadedir. Şairâne usûl-i taharrîrin aşikane tahayyülâtın ve romancılık sanatında onda dokuz nispetinde ehemmiyeti olmadığı gibi bir sürü vakayı sırasıyla yazarak daima arzu-yı tecessüsü hal-i bidârîde bulundurmaklığında bir faide ve meziyeti yoktur. (34-36) (...) Romanda bu usul yani tasvîr-i hissiyât ve teşrîh-i hevesât yerine garip garip vakalar irâesine devam olundukça, cemiyetçe onlardan maksûd olan hidemât-ı nafiâ-yı ahlâkiyenin vücuda gelmesi mutasavver değildir. Bir de tecrübe ile müs-

pettir ki mesâil-i hükemiye ve temeddüniye başlıca müzakerât ve muhaberât-ı hususiyeye muhtaç olup roman derûnundaki hayâlâta hiçbir vakit tâbi olamaz. Roman vasıtasıyla bu gibi meselenin bir suret-i kat'iyede halli asla kabul olunur tahakkümlerden değildir." (37-40)

Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerine gelince; onun eserleri genellikle roman tertibi açısından bakıldığında "her bir bâbın vaka-i yek-digerini mütemmim olmak üzere tertip olunması"na denk düşer. Midhat Efendi'nin *Hasan Mellah*, *Çengi*, *Hayret* gibi romanları bu yoldadır. (14) Daha sonraki kısımlarda Ahmet Midhat'ın eserleri ile Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı eseri realizm açısından karşılaştırılır:

"Keza bir romanın hengâm-ı hitâmında mütâliziyadesiyle müteessir etmek sanatı ki romancılar indinde pek kıymettârdır. Romancının deha ve zekâsına göre tahavvül eder. Mesela mezâyâsına vâkıf olmadan birçok kimsenin hedef-i itirâzâtı olmuş olan Sezai Bey'in *Sergüzeşt* namındaki romanının hâtimesi ne kadar sanatlı ise *Muhsin Bey*'in nihayetinde dahi o kadar ibrâz-ı sanat ve mahâret olunmuştur (...) Hâlbuki *Sergüzeşt*'i veyahut *Muhsin*'i bir realist muharrir yazsaydı Dilber'e intihar ettirmez ve Muhsin'i de öldürmezdi. Ve bu suretle ihtimal ki vakayı daha doğru tasvir etmiş olurdu. Ahmet Midhat Efendi'nin, kariyi en ziyade meclûb ve dil-dâde eden bir fazileti eserlerinin hemen kâffesinde -romandan asıl maksûd olan- menfaat-i temeddüniyenin tamamıyla cilve-ger olmasıdır. Çünkü her bir eserin tahrîrinde müellifince bir maksat gözetilmesi tabiidir." 17-21)

İsmail Hakkı, sormadan edemez: Halka *Sergüzeşt* gibi şairane yazılmış eserler mi daha faydalıdır, yorsa Midhat Efendi'nin romanları mı?

Vaka *Sergüzeşt* gayet âşıkane tahayyülât, gayet nazikâne tasavvurât ile müzeyyen ve münakkaş bulunduğundan, üdebâ arasında ve bhusus kadınlar miyârında daha ziyade mazhar-ı takdir ü şâbâş olur. Çünkü farazâ kadınlar kapalı ve maridâr olan ifadâtı hemen daima sarîh ve aşikâr olan ibârâta tercih ettikleri gibi kendileri asabi oldukları cihetle ufak bir itiraf-ı sevda, güzel bir tasvîr-i zibâyâ ziyadesiyle meshûr olurlar; halbuki ciddiyetle iştigâl eyleyenler, kadınların hüsn ettikleri bu misillü huzuzât-ı muvakkateye asla iştirâk etmeyip daima âsâr-ı ciddiyetle iştigâli sevdiklerinden onların nazarında o kadar şâyeste-i takdir olamaz. (...) Bu misillü eserlere müzehheb-i ahlâk birer roman denilmekten ziyade – salon kitabı - tabir olursa daha doğru olmuş olur (...)

Yalnız şunu söylemek isterim ki yazdıkları eserlerde sadeliği biraz daha iltizâm eyleseler vakıa o vakit, gerek salon ricâlinin ve gerek muteber hanımların alkışlarından bir müddet mahrûmiyet-i zarûri hükümünü alırsa da birçok zaman geçmeden kendilerini asıl kemâl-i ciddiyetle tahsîn ü takdir edecek mukadderler bulacaklarına şüphe yoktur.

Her ne kadar ekser santimentalist muharrirler gibi *Sergüzeşt* müellifi de romanında Celâl Bey'i on sekiz on dokuz yaşında, nahîf, rengi soluk bir bey farz etmemişse de yine Dilber'in kaybolması üzerine vuku bulan hüsiyâtı pek müfritâne tasvir olunmuş ve hele kamara derunündaki hareket-i tecavüz-kâranesi kendi terbiye ve edebiyetle na-münâsib bir yolda irâe olunmuştur." (46-49)

İsmail Hakkı, Ahmet Midhat'ın eserlerine getirilen eleştirilere cevap verme ihtiyacını da hisseder. Onun "Ey kari" şeklinde başlayan hitaplarının her ne kadar malumatfuruşlukla suçlansa da bu malumatları yazabilmek için çok şey bilmek gerektiğini, bunların da Ahmet Midhat'ta fazlasıyla bulunduğunu belirtir (17-21). *Yeryüzünde Bir Melek* romanının daha tefrikası sırasında yazarına yöneltilen acımasız eleştirilere de değinen İsmail Hakkı'ya göre, o satırları yazanlar, yazdıklarını bugün okusalar yüzleri kızarır.

Ahmet Midhat'ın eserleri gerek bilgi gerek realizm gerekse ahlâk açısından oldukça başarılı eserlerdir:

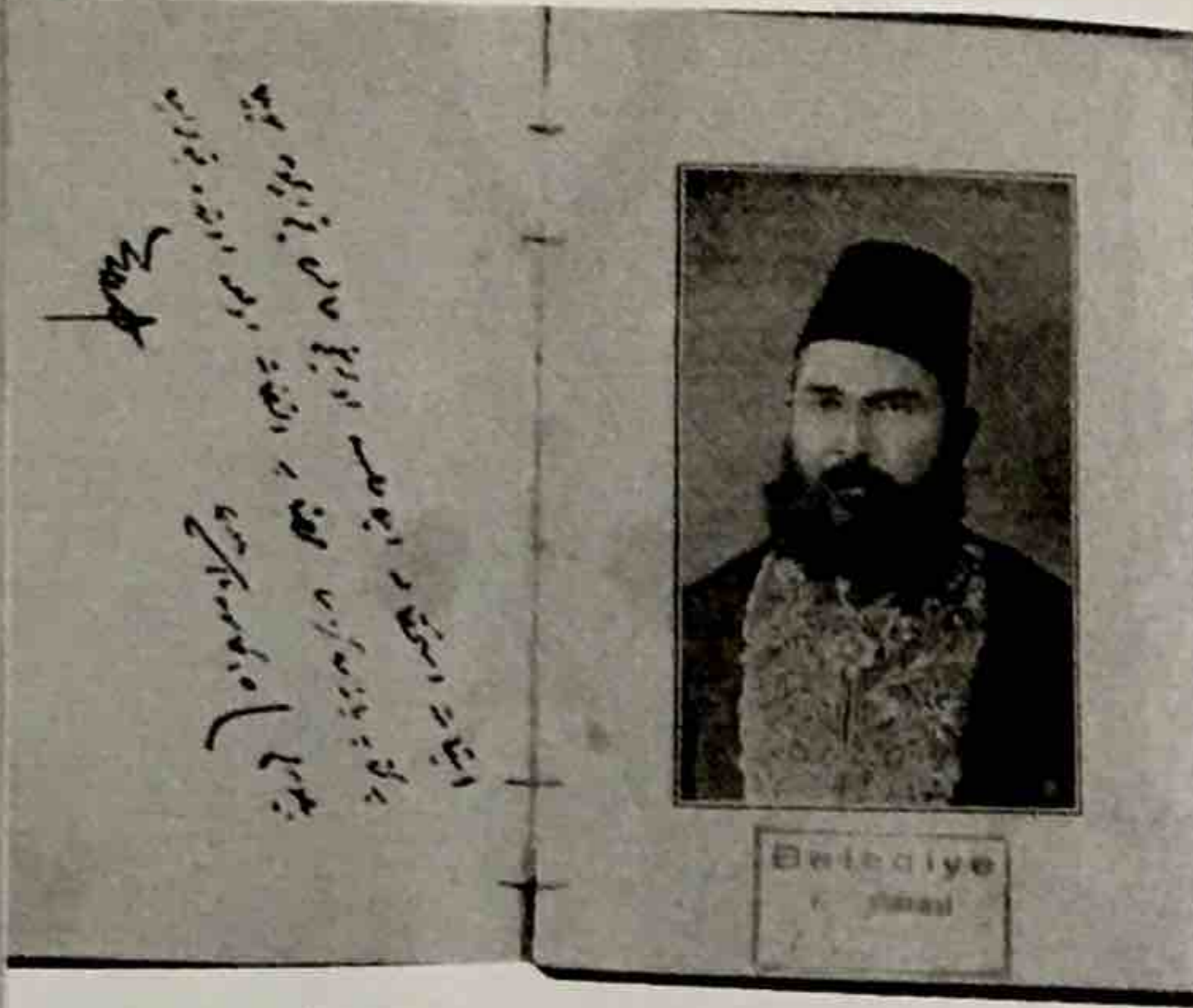
"Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında tesadüf olunan bir mezîyet-i ahlâkiye dahî eşhâs-ı vakâyiin hemen kâffesine iffet ve ismetlerini, muhayyirü'l-ukûl bir surette muhafaza ettirmeleridir. Cuzella'nın Alfonso ile birçok zaman bulunduğu halde iffetini muhafaza etmesi vapurun kamerasında kolları arasına uzanan peri-talat bir kızı her bir cihetle temellük etmişken yalnız bir ricaya mebrî fikr-i tasalluttan ferâgat etmesi

► Ali Muzaffer'in Ahmet Midhat Efendi hakkındaki kitabının kapağı.

Hasan Mellah için bir fazilet değil midir? (...) Mesela mukaddemleri Chateaubriand'lar, Alexander Dumas'lar, Lamartine'ler, Victor Hugo'lar, roman yazdıkları vakit en evvel nazar-ı dikkate aldıkları nokta-i mühimme ahlâk olurdu, lakin bu usûl gitgide tebeddül edip nihayet şimdiki gibi realistlere mevkiini terk etmeye mecbur olmuştur. Fakat şöyle bir sual vârid olursa acaba ne cevap verilecektir: Tabii ve hakiki denilen romanlar mutlaka rezâil ve deânet-i beşeriyeyi mi irâe etmelidir? Ulûvv-i cenab, namus, mertlik, fedakârlık gibi hasâis-i civânmerdî hiç tabiat-ı beşeriyede yok mudur ki bunlar üzerine binâ-yı hikmet edenler hayâl ile ithâm olunurlar? Acaba kendilerinde ulûvv-i ahlâk kalmayanların kimsede de kalmamış olduğuna zehâbları doğru olabilir mi?" (30-33)

İsmail Hakkı'nın eseri, Midhat Efendi'ye övgüler yağdırılmış olsa da, onun romancılığı üzerine yazılmış ilk eser olduğu için önemlidir. Ayrıca Midhat Efendi'nin Osmanlı-Türk romanının gelişimindeki rolü inkâr edilemez. Üstelik kitap, dönemde büyük ilgi görmüştür. İsmail Hakkı, serinin ikinci kitabı olan *Recaizâde Mahmut Ekrem*'in önsözünde Ahmet Midhat'la ilgili eserinin iki bin

► İsmail Hakkı Bey'in Ahmet Midhat Efendi hakkındaki kitabının ilk sayfaları.

nüsha basıldığını, on beş yirmide bittiğini için yeni baskısının yapıldığını söyler. (2-3)

Ali Muzaffer'in 1317 (1901) yılında yayımlanan kitabı ise, başta da belirttiğimiz gibi, bir tercüme-i hâldir; bu sebeple Midhat Efendi hakkında yazılan birçok eserde kaynak olarak gösterilir. İstanbul Kütüphanesi sahibi Misak'ın "Terâcîm-i Ahvâl-i Meşâhîr" başlığı altında, "meşâhîr-i üdebâmızın" resimleriyle birlikte tercüme-i hâllerini basacağını duyurduğu bir takdim yazısıyla başlayan kitap, bu teşebbüsün ilk ismi olarak Ahmet Midhat'ı seçmiştir. Ardından Ali Muzaffer'in önsözü gelir.

Ali Muzaffer, kitabına tercüme-i hâl yazmanın öneminden ve bunun Osmanlı'daki eksikliğinden söz ederek başlar. Ayrıca Ahmet Midhat'tan sonra Direktör Âli Bey, Mahmud Esad Efendi, Reşad Bey ve Hâlid Ziya'yı yayımlayacağını duyurur. Ardından tercüme-i hâlin nasıl yazılması gerektiği ve kendi eseri üzerinde durur:

"İtiraf ederim ki bizim yazdığımız bu tercüme-i hâller dahi mükemmel değildir. Zira tercüme-i hâl olmak üzere yazılan bir kitap -Garp'ta emsâli görüldüğü vech ile- yalnız bir edibin tarih-i tevellüdünden vefatına kadar kat eylediği rütbe-i resmîyeyi ve yazdığı eserlerin yalnız esâmîyesini hâvî olacak olduktan sonra hiçbir işe yaramaz. O edibin tercüme-i hâlinde sonra bazı menâkıb-ı hayâtını, meslek-i edebîyesini hikâye ve tavsîl eylemek, âsârını

birer birer meydân-ı tedkîke çekerek mütâlaalara rabt etmek, elhâsıl o edibi meziyât ve irfanıyla tanutmak ister. Ta ki vücûda gelecek eser bihakkin matlûba muvaffak olsun. Mesela biz Ahmet Midhat Efendi'nin tercüme-i hâlini bir formalık cüz ile hikâye ediyorduk. Oldu mu ya? Ahmet Midhat Efendi bihakkin yazılsa koca bir cilt teşkil eder ki âdeta bir kırkambar hükümünü alarak her sınıf erbâbı mütâlaa içinde telzîz-i rûh edecek şeyler bulur. Müşârünileyhin tercüme-i hâli, hizmeti, âsârı, bahusus menâkıb-ı hayâtı o kadar uzun selâsil-i hikâyât teşkil eder ki daha ilerisine gidilirse birkaç cilt bile husûle getirir.

İşte bizim eserimiz bu nokta-i nazara göre mükemmel değildir. Yalnızca terâcîm-i ahvâlî hâvî cüzlerden müteşekkildir. Dedik ya, maksadımız -terâcîm-i ahvâlî dair hemen hiçbir kitabımız yok iken- velev muhtasar olsun derli toplu bir iki tercüme-i hâl yazmak olduğundan bu kadarı da matlûba kâfidir." (5-6)

Ali Muzaffer, tercüme-i hâl yazımında önceliği neden Ahmet Midhat'a verdiği konusuna şu şekilde açıklama getirir:

"Diyebiliriz ki, Osmanlılar içinde Midhat Efendi'yi bilmeyen yok gibidir. Çünkü Midhat Efendi memleketimizde kırâat-ı matbûât bile mutâd olmadığı bir zamanda yetişerek ve halkın derece-i fehm ü iz'ânını takdir ederek en evvel ufak hikâyelerden beda ile tedricen halkı mütâlaaya teşvik ve edebiyâtın tehzîb-i ahlâka en ziyâde hâdim olan roman kısmına müteallik neşr eylediği âsâr ile heves-i mütâlaaya sevk eylemiş ve vesâit-i neşriyesi ile medeniyet-i hâzıra-i Avrupaiye'nin mahiyet-i hakikiyesini teşrih ederek terakkiyât-ı fikriye-i Osmaniye'ye pek büyük hizmetler etmiştir." (7-8)

Sonrasında Ahmet Midhat'ın matbuat hayatına atılmasından ve bulunduğu görevlerden sırasıyla bahseder. Fakat bu bahiste ne Yeni Osmanlılar ne de sürgün vardır. Ahmet Midhat, Rodos'a sürgüne değil de göreve gitmiş gibi bir ifade kullanılır. Onun burada oluşturduğu Medrese-i Süleymaniye'den bahsedilir ancak Midhat Efendi'nin hangi sebeple orada bulunduğu dair hiçbir bilgi verilmez. Fakat sonrasında kitabın sonuna el yazısıyla düştüğü bir notla bu durumu açıklığa kavuşturur. Öncelikle Ahmet Midhat'ın artık ölmüş bulunduğu bahseder ve sonrasında onun V. Murad'ın cülusuna kadar Rodos'ta sürgünde olduğunu söyler: "Merhûm-ı müşârünileyh 1290 tarihinde meşhur Kemal Bey'in teb'îdi sırasında Rodos'a nefy edilip Sultan Murad Han'ın cülusunda 1292'de affolunarak İstanbul'a avdet eylemiştir."

Ali Muzaffer Midhat Efendi'nin matbuat hayatında *Tercümân-ı Hakikat*'i bir dönüm noktası olarak alır: "*Tercümân-ı Hakikat*'i tesis ettikten sonra üç yüz yedi senesine kadar lâyenkati yazı yazmıştır. Filhakika müşârinileyhin asıl yazı makinesi unvân-ı iftihar nişanını alması *Tercümân-ı Hakikat*'i tesisıyla başlar."

Bu devri üç kısımda inceler:

"Birinci devre doksan beş senesinden doksan dokuz senesine kadar olanıdır ki Midhat Efendi bu devirde tercüme ve telif olarak birçok romanlar ve âsâr-ı hikemiye ve müteferrika vücuda getirerek bunları evvela gazeteye tefrika ve ba'de kitap suretinde neşr eylemiştir.

Tercüme olarak *La Dame aux Camélias*, *Gabriel'in Günahı*, *Antonin*, *Merdûd Kız*, *Kamere Aşık* vesâire ve telif olarak *Esrâr-ı Cinâyât*, *Hayret*, *Dürdane Hanım*, *Çengi*, *Vah* gibi romanlar bu miyanda başlıcalarıdır.

(Şurada itiraf etmeliyiz ki Midhat Efendi'nin öteden beri yazdığı âsârın birer birer isimlerini haber veremeyip ancak bazılarını zikr ediyoruz.)

Unutmayalım: *Letâif-i Rivâyât* hep devam etmekte idi. Midhat Efendi, bir de *Müsâhebât-ı Leyliye* unvanlı külliyyat neşrine başlamıştır ki bunun yirmi cüzü kadar çıkmıştır. Her cüzü terbiye-i medeniye ve ah-lâkiye üzerine müesses ve gayet nâfi makalâtı hâvidir.

Tercümân-ı Hakikat'in ikinci devri devr-i münakaşadır ki doksan dokuz tarihinden bed ile üç yüz iki senesine kadar devam eder. Bu esnada Midhat Efendi merhum Muallim Naci Efendi'yi refakate alarak *Tercümân-ı Hakikat*'e bir kısım-ı edebî açmış ve uzun müddet erbâb-ı kalemin ileri gelenleri ile uğraşmıştır. (...) *Müdafaa* dahi *Tercümân-ı Hakikat*'in birinci ve ikinci devirleri hadd-i faslında vücuda gelmiş bir eser-i mühimdir. *Müdafaa* Midhat Efendi'yi umûm âlem-i İslâmiyet'in mecbur-ı şükranı etmiş bir eserdir.

Tercümân-ı Hakikat'in üçüncü devri bin üç yüz beş senesine kadar imtidâd eyler ki bu sırada Midhat Efendi bir taraftan *Ekonomi-politik*, *Nevm-i Hâlât-ı Nevm*, *Sevdâ-yı Sa'y ü Amel*, *Muhâberât*, -Naci Efendi ile müşterektir- *Medhal-i Tarih-i Fünûn-ı Coğrafya*, *Alayın Kraliçesi*, *Bilgiç Kız*, *Demir Bey*, *Nedâmet mi Heyhât*, *Bir Kadının Hikâyesi*, *Bir Genç Delikanlının Hikâyesi*, unvanlı âsâr-ı hikemiye ve romanları telif ve tercüme ve Schopenhauer'un hikmet-i cedidesini bir eser ile muâheze eylemiştir.

Midhat Efendi, doksan altı senesinden üç yüz dört ve beş senelerine kadar *Tercümân-ı Hakikat*'te bu âsâr-ı cismiyeyi husûle getirmekle beraber diğer cihetten lâyenkati ilm-i servet-i milele, hükemiyyata, tabiiyata dair müteaddid makaleler vücuda getirmiş ve bhusus Avrupa medeniyetinin cihat-ı seyyiâsını ve âlem-i İslâ-

miyet'in envâr-ı ulviyet-nisârını musavver pek çok yazılar yazmış ve hele erbâb-ı kalem ve şübbârı tahsil-i kemâlâta teşvik etmekten bir an hâli kalmamıştır. Bir halde ki bugün eli kalem tutan muharrirlerin, şübbânın her biri Midhat Efendi hazretlerine medyûn-ı şükrandır.

Midhat Efendi ve *Tercümân-ı Hakikat*'in üçüncü devri nihayetinde bir *Müntehâbât-ı Tercümân-ı Hakikat*, neşrine başlamıştır ki *Tercümân*'a giren makalât-ı mütenevvia ve fenniye'nin mahmilleri bunda münderiçtir." (17-21)

Son dönem ise Midhat Efendi'nin Müsteşrikler Kongresi sonrasında İstanbul'a döndüğünde başlar:

"Midhat Efendi'nin Avrupa'dan avdetinde *Tercümân-ı Hakikat* bir devr-i teceddüde girmiştir ki buna da dördüncü devir diyebiliriz. Bu devir her devirden parlaktır.

Bu devirde Midhat Efendi teşvikât-ı sâbıkada devam ederek *Tercümân-ı Hakikat*'i bir mecmuâ-yı fûnûn ve edebiyâta kalb ettikleri gibi bir taraftan da kendi tefrikalarına neşr eylemişlerdir.

Sanatkâr Namusu, *Adolf Mutschlburg Paris'te Otuz Bin Bûdi*, *Ben Neyim?*, *Müşâhedât*, *Üss-i İmlâ* vesaire bu kabildendir.

Midhat Efendi *Letâif-i Rivâyât*'ı da elden bırakmayıp bu aralıkta *Dolaptan Temaşa* vesâir gibi birkaç cüz neşretmiştir. Müşârinileyh üç yüz sekiz senesine kadar bu vech ile *Tercümân-ı Hakikat*'te lâyenkati yazı yazarak ba'de ahval-i sıhhyeleri hasebiyle çekilmişlerdir. Mahaza ara sıra yine *Tercümân-ı Hakikat*'e yazı vererek bu suretle *İstibşâr*'ı ve *Letâif-i Rivâyât*'ın *Cankurtaranlar*, *Anakar* vesâire gibi sonuncu cüzlerine ve *Ahmed Metin* ve *Şirzât* vesâireyi vücuda getirmiş oldukları gibi şu son zamanlarda dahi *İkdam* gazetesine tefrika suretiyle *Taaffûf*, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret*i ve *Beşâir-i Sıdk-ı Nubûvvet-i Muhammediye* isimindeki eserlerini derc ettirmişler ve teşvikât-ı daimeleriyle *Mevzuatü'l-ülûm*'i neşr ettirmeye muvafık olmuşlardır." (23-24)

Tıpkı İsmail Hakkı'nunki gibi methiyelerle başlayan kitap methiye ile sona erer.

Her ikisi de II. Abdülhamid devrinde kaleme alınan bu eserler Ahmet Midhat hakkında yazılmış taraflı eserlerdir kuşkusuz; fakat döneminde onun yerini belirleme ve eserleri hakkında yapılacak çalışmalar için iyi birer kaynak niteliği taşımaktadırlar.

İsmail Hakkı (1308). *On Dördüncü Asrın Türk Muharrirleri- Birinci Defter: Ahmet Midhat Efendi*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası Babıali Caddesinde.

Ali Muzaffer (1317). *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr yahut Zamarımız Osmanlı Üdebâ ve Muharririni: Ahmet Midhat Efendi*, Kasbar Matbaası.